

משה 'הגיבור' – המצביא המושה את עמו

תקציר

דמותו של גיבור-המלחמה בחברה, בעת העתיקה, משתקפת בספרותה; והיא משקפת במידה רבה את מסכת ערכיה והשקפת-עולמה. מתוך מגוון היצירה הספרותית שבמקרא, נבקש להתחקות אחר דמותו של גיבור-המלחמה, בסיפור המקראי בלבד.

ענייננו יהא בציון התכונות הייחודיות של גיבור-המלחמה המקראי, כגון נכונותו לצאת לישע הזולת – הפרט או הציבור – ובדרך זו, ננסה ללמוד על השקפת-העולם של המקרא.

במאמר זה נעסוק במשה 'הגיבור' – המצביא המושה את עמו.

גיבור-המלחמה במקרא

דמותו של גיבור-המלחמה – 'הגיבור' – בעת העתיקה, משתקפת בספרותה; והיא משקפת, במידה רבה, את מסכת ערכיה. היסודות המיתיים שבציור ה"גבור בארץ"¹ – בן-אלים מן הנפילים: "המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם"² – הביאו את המקרא להתעלמות הימנו; וזאת, כפרק במלחמת המקרא במיתוס האלילי³.

מתוך מגוון היצירה הספרותית שבמקרא, נבקש להתחקות – בסיפור המקראי בלבד – אחר דמותו של גיבור-המלחמה, כמי שמשקף את ערכיה המרכזיים של השקפת העולם המקראית. ענייננו יהא בהבלטת התכונות הייחודיות של ה'גיבור' המקראי על רקע התכונות המאפיינות גיבור-מלחמה בכלל: אמיץ לב, נבון דבר, איתן ברוחו, בעל תושייה, בעל רוח לחימה, בעל שליטה עצמית, מבין בטבע האדם, מנהיג כריסמטי⁴.

עיון מקיף בסיפור המקראי מלמד, כי התכונה המאפיינת ביותר של 'הגיבור' המקראי – איש או אשה – היא: נכונותו לצאת לישע זולתו, הפרט או הכלל, ללא כל זיקה לאינטרס האישי שלו; זיקה המאפיינת את 'האנטי-גיבור' המקראי. לפיכך, כל מעשיו של 'הגיבור' המקראי – והיפוכם אצל 'האנטי-גיבור' – מוצגים בסיפורת המקראית כהיענות לצו ערכי: מעשה של חסד ועשייה של צדק. פעמים, אך לא

תארנים: מקרא, פרשנות, המזרח הקדום.

תמיד, בצו אלוהי מפורש. תחושת השליחות המאפיינת את 'הגיבור' המקראי, העושה למען עמו באהבה ובחרדה לשלומו, באה לכלל ביטוי באמונתו, כי מעבר לעשייה האנושית, שעליו לעמוד בה, מצוייה ישועה אלוהית ודאית, אשר תגיע בזימון מקרים פלאי – בעת הצורך.⁵

'הגיבור' ו'האנטי-גיבור' בספר בראשית

סיפור המלחמה הראשון במקרא – בראשית פרק י"ד – מצייר את אברם העברי בדמות גיבור-המלחמה המקראי ששרטטנו זה עתה: בניגוד לכדורלעמר, המלך 'הגיבור' המנצח, העורך מסע טרור בעבר-הירדן המזרחי (כמתואר, בחלקו הראשון של הסיפור, על דרך התיאור האנליסטי המצוי בתעודות מן המזרח הקדום),⁶ מתגלה אברם (בחלקו השני של הסיפור) כ'גיבור' מנצח שונה: מי שמושיע, פודה ומציל את לוט "אחיו" ואת "העם" שבויי החרב – בהתקפת לילה נועזה מצפון לדמשק.

מלך סדום, המופיע בשני חלקי הסיפור, חזה מבשרו את ההבדל שבין שני סוגי 'הגיבורים' – המנצחים.

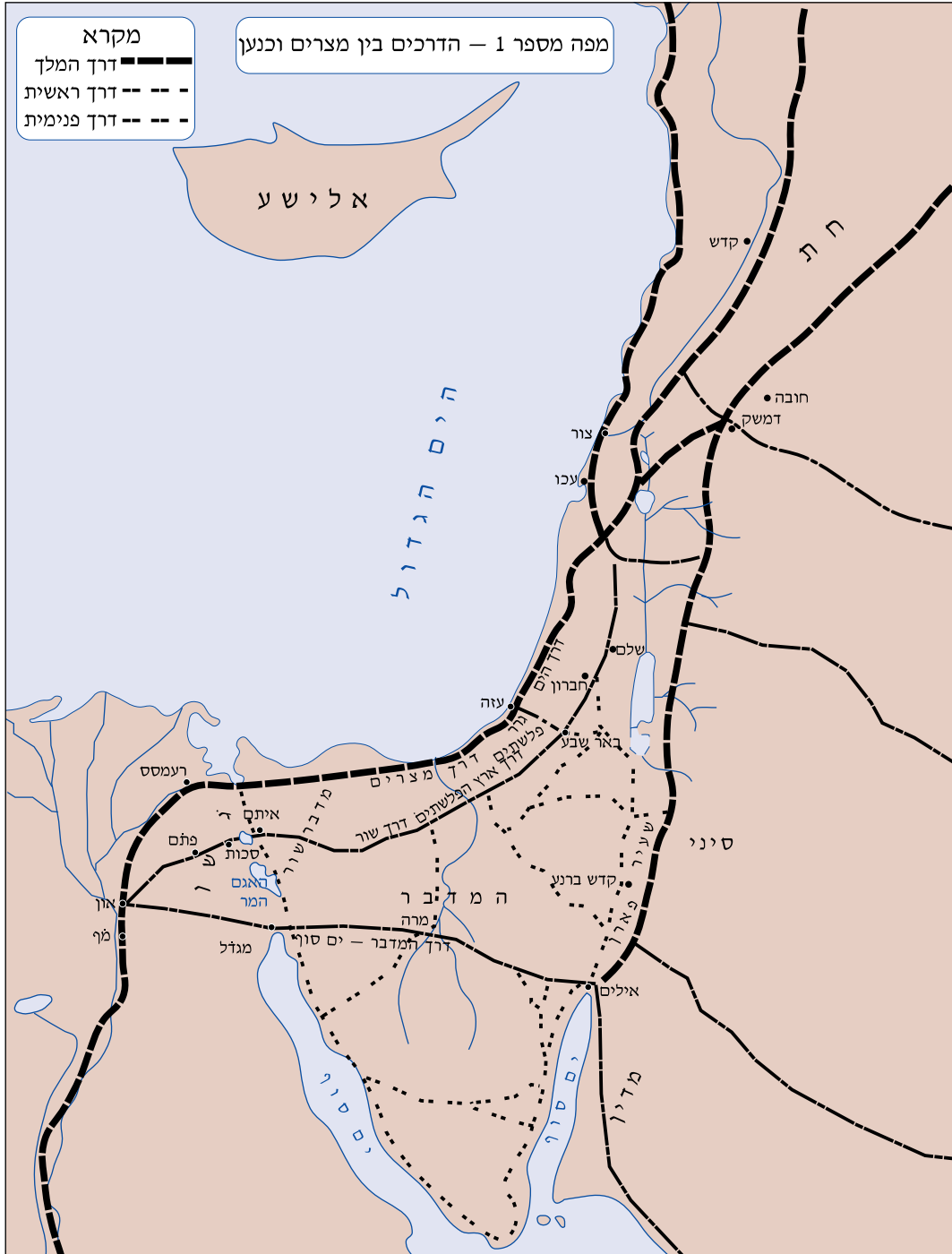
מלכי-צדק מלך שלם הוא שמציג את אברם כגיבור-מלחמה מקראי: מי שעם כל תושייתו, במרדף אחר השוברים, נזקק לעזרת האל "אשר מגן צריך בידך"⁷; ואשר, כגמול על מעשי גבורתו, מבטיחהו: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת"⁸ – שעדיו הגיע אברם במלחמת התשועה.

'האנטי-גיבור' בספר בראשית מצויר בפרק ל"ד – פרשת דינה – בדמותם של שמעון ולוי, האמורים להושיע ולהציל את אחותם מידי שכם וחמור אביו. אך, בפועל, מתגלים שני האחים כמי ש"כלי חמס מכרתיהם" ו"כי באפם הרגו איש"⁹. רוצה לומר, למעשה, אך נקמו את חרפת המשפחה בעורמה ובמרמה: "ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר - - - ואת כל חילם ואת כל טפם ואת נשיהם שבו ויבזו"¹⁰. מעשה מן הדין כביכול – הרחוק ממידת החסד; עשייה מוצדקת לכאורה – הגולשת לביזה מאוסה¹¹.

משה העלם האציל המצרי 'הסופר הצבאי'

בספר שמות האיש משה – מי שנתחנך כאציל מצרי – מצטייר אף הוא, בדומה לאברם העברי, כ'גיבור' מושיע וגואל – המושיע את עמו מעבדות מצרים¹².

תכונות של 'גיבור' מקראי – ובהדגשה על יסוד המושיע¹³ – מתגלות אצל משה העלם כבר בשני הסיפורים הקצרים שבפתח ספר שמות: בצאתו אל אחיו – "וירא בסבלתם" (ב', יא); ובבורחו למדין – "ויקם משה וישען" (ב', יז). במחזה האלוהי בחורב מתחזקת אצל משה האמונה בעזרתו של האל: "ויאמר כי אהיה עמך" (ג', יב); ובאותו מעמד נתוודע למסר האלוהי הפלאי: "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה" (שם, שם) – הוא "הר האלהים חרבה" (ג', א). רוצה לומר: המסע אל הארץ המובטחת כרוך בסטייה, בלתי מתקבלת על

הדעת, אל עבר הציר הדרומי הארוך והעוקף את "המדבר הגדול", החוצץ בין ארץ מצרים לבין ארץ כנען (ראה מפה 1)¹⁴.

המשמעות של ההנחייה המוזרה הזו¹⁵, תתברר למושה המצביא, רק לאחר שיחל את מסע בני ישראל אל עבר הציר המרכזי – "דרך ארץ פלשתים"¹⁶ (ראה מפה 1) – כמבואר בפתח פרשת "בשלח" (י"ג, יז): ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, כי קרוב הוא, כי אמר אלהים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה. ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף. וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים.

התמצאות משה בדרכים אלה – המובילות ממצרים אל עבר ארץ מדין ואל הר האלהים; כמו אל עבר ארץ כנען ואל ארץ פלשתים (ראה מפה 1) – מתבארת על יסוד ההנחה, כי כבן-מאומץ לבת-פרעה קיבל משה הכשרה מלאה לקראת היותו נושא בתפקיד ממלכתי רם מעלה בעתיד. הכשרה זו כללה את הידע ואת הניסיון שהיה לסופר-הצבא (סש מהר) המצרי¹⁷. האחרון אמור היה להכיר את ארצות החסות של האימפריה המצרית, הן הקרובות והן הרחוקות. בהתנסותו המעשית חייב היה לדעת, כראוי, את הטופוגרפיה של הארצות הללו, את הדרכים המובילות אליהן ואת טיבם של יושבי הארץ. זאת, נוסף על ידע במינהל צבאי ובלוגיסטיקה.

להמחשת הדברים מובאים להלן כמה קטעים מתוך 'איגרת שנינה' פפירוס אנטטאזי א¹⁸.
(בעיה צבאית)

סופר דרוך, חכם לב אשר אין דבר נסתר ממנו; אבוקה בחשכה בראש החיל להאיר לו. הנך שלוח במסע לצ'אהי, בראש צבא אמיץ, למחוך את המורדים ההם המכונים נ ע ר ן . חיל הקשתים אשר לפניך מונה 1900; שרדן 520; ק ה ק 1600; משוש (100); נחסיו (כושים) מונים 880; בסך הכל: 5000 בלי קציניהם. מובאת לפניך מנחת שלום: לחם, בקר, יין. מספר האנשים רב מדי, בשבילך, בעוד שהצידה מועטה בשבילם; ככרות קמח – 300; מאפה 1800; צאן ממינים שונים – 120; יין – 30. הצבא הוא רב מדי, והצידה מועטה ביחס למה שאתה לוקח (מהם). אתה מקבל (את הצידה) והיא מונחת במחנה.

החיילים הם במצב הכן ודרוכים. פקדם במהירות, מנה של כל איש אל ידו! ה ש ו ס י ם צופים בסתר(ואומרים): ס ו פ ר י ו ד ע ! הגיע צהרים ויחם המחנה ויוגד: "זמן לנוע; אל תכעיסו את המפקד רב המסע לפנינו! מה זה שאין לחם בכלל (אתנו?) מקום חניית הליל רחוק. הוי אתה – מה המכות (אשר אתה מביא) עלינו?"

אכן סופר נבון אתה! קרב ותנה את הצידה! (אולם) שעה הופכת יום באין (לעזרתך) סופר מטעם השליט – חיים, שפע, ובריאות – מה הובאת להכותנו? לא טוב הדבר, נערי; הוא (המלך) ישמע וישלח להכריתך!

(בעיה בגיאוגרפיה של כנען)

מכתבך מלא חדודים, גדוש מלים נשגבות, ראה, הנה מבוקשך לפניך, גדולה המעמסה מאשר חפצת. "אני סופר אני מהיר" תאמר מפעם לפעם. אם אמת דבריך, צא והבחן. נרתם עבורך סוס מהיר כתן כרוח סערה בצאתה; מפתח אתה מוסרותיו ונוטל את הקשת. הראני את אשר תחוללנה ידיך; הבה ואודיעך מהו אופי ה מהיר ואראך את אשר יעשה.

לא עלית לארץ HT (חת) לא ראית את ארץ IP (חובה); HDM (קדם?) לא תדע טבעה ואף לא את YGDY. למה תדמה DMR (צמר) של סס (=קיצור של: רעמסס) – חיים, שפע ובריאות! כיצד ממנה תבוא ל-HRB למה ידמה נהרה? לא יצאת ל-QDS (קדש) ול-DBH (טבח). לא הלכת למחוזות ה-SASW (שוסיים) עם קשתי הצבא; לא צעדת בנתיב אל MGR (P) (=המגור?)...

הבה ואספר לך על עוד עיר זרה KPN שמה. התדע למה תדמה? ואלתה מי היא? גם שם לא היית! אנא, הורני את BRT (בארות), אודות DDN (צידון) ו-DRPT (צרפת). היכן נמצא נהר NTN (ליטני)? למה תדמה IT? אומרים יש עוד עיר בים, DR (צור) שמה, מים יובלו אליה בספינות ועשירה היא בדגים יותר מן החולות. בוא ואספר לך צרה נוספת, חציית DR'M (צור ים). אומר אתה: זה צורב יותר מעקיצת צרעה. חולה מאד הוא ה מ ה י ר . בוא והעמידני על הדרך דרומה, אל K(W) (עכו), מנין תבוא הדרך ל-KSP (אכשף)? באיזו עיר (היא תעבור)?

אתה אשר שמך לא אזכור, סופר נבחר, מ ה י ר אשר ידיו אמונה; ראש ל נ ע ר ן , ראשון ל צ ב א . הרשני לספר לך אודות (ארצות נכר) אשר בקצה ארץ ה-KNAN (כנען). . . בוא ואספר לך על דברים רבים ורחוקים עד למבצר "דרכי חור". . . הוי, מ ה י ר , היכן הם? RPH (רפיח) – למה דומה חומתה? כמה ITR (מיל) הדרך ל-QDT? . . . ראה ספרתי באזניך טבעו של ה מ ה י ר ; נסעתי למענך בדרכי ארצות נכריות ערכתי עבורך את הארצות והערים הרחוקות לפי סדרן. אנא התבונן בהן בשלווה, למען תמצא עצמן מוכשר למנותן ותוכל להיות עמנו. . .

משה נוטה מן הציר המרכזי – "דרך ארץ פלשתים – אף (כי) קרוב הוא"

משה כמי שקיבל, כמסתבר, הכשרה של סופר צבאי ('מהיר'), מעין זו שראינו לעיל, נמלט מפרעה, אל ארץ מדין, בציר הדרומי – "דרך המדבר ים סוף" (ראה מפה 1). זאת ועוד: בדרך זו, מזרחה, יבחר משה המצביא להוביל את בני-ישראל – בצו אלהים – בצאתם ממצרים אל עבר ארץ כנען. בדרכם זו ייעצרו "לעבוד את ד'" אצל הר חורב אשר במדבר סיני – בטרם יעלו מקדש-ברנע,¹⁹ צפונה, דרך הנגב, אל ארץ כנען (ראה מפה 1).

העדפת הציר הדרומי, הארוך, על הציר המרכזי, הקצר, מנומקת בפתח פרשת "בשלח" (י"ג, יז) בשיקול-דעת פסיכולוגי-מעשי: "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, (אף) כי קרוב הוא, כי אמר אלהים פן ינחם העם בראתם מלחמה וישבו מצרימה"²⁰. בחירת הציר הדרומי נבעה אפוא מן החשש מפני תוצאת ההתנגשות הצפויה עם 'השוסיים' – העמלקים – השוכנים בארץ הנגב. ארץ זו נחצית על-ידי ציר זה: הנקרא כאן "דרך ארץ פלשתים", בכיוון צפונה ממצרים; ובשם "דרך שור" בכיוון דרומה אל ארץ מצרים. זאת, על שום היותו יוצא מגבול מצרים – שור, איתם²¹ – ומגיע עד באר שבע, שבלב ארץ "הפלשתים הראשונים"¹⁶ יושבי גרר (ראה מפה 1). בשל נימוק פסיכולוגי זה לא היה טעם לבחור בציר הצפוני – "דרך הים" – הרצוף במצרים מצריים, לכל אורכו, עד עזה.

ברם, נימוק פסיכולוגי זה לא היה אפשר שיינתן, במפורש, לבני ישראל היוצאים ממצרים – ערוכים, כביכול, כצבא למוד-מלחמה. אי-לכך, כלשון הכתוב בסמוך: (ולפיכך) – "ויסב²² אלהים את העם דרך המדבר ים-סוף – (על אף ש) וחמשים²³ עלו בני-ישראל מארץ מצרים".

החלטה מפתיעה זו: עצירת המסע בפתח הדרך הקצרה מזרחה; והפניית כל ההמונים מערבה – חזרה למצרים! – אל עבר הדרך הארוכה – מעידה: על אומץ לבו ועוז רוחו של משה; ועל האמון הרב שנתנו בו בני-ישראל. רק מנהיג כריזמטי, מקרין בטחון כמשה, מסוגל היה לכפות צו-אלהי תמוה מעין זה על ציבור עבדים משוחררים.

ראשית המסע מזרחה, על הציר המרכזי – "הקרוב" והקצר – בטרם תינתן הפקודה לשנות כיוון, מתוארת בכתובים (י"ג, כ-כב) בלשון זו:

ויסעו מסכת ויחנו באתם בקצה המדבר. וד' הלך לפניו יומם בעמוד ענן לנחתם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם ולילה. לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם.

סכות העיר²⁴ מציינת את מקום הכינוס, בארץ גשן, לקראת היציאה מזרחה על הציר המרכזי (ראה מפה 1): "ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף וגו'" (י"ב, לז). וכך מנוסחים הדברים בספר במדבר בפרשת "מסעי": "ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים --- ויסעו בני ישראל מרעמסס ויחנו בסכת" (ל"ג, ג-ה).

על-פי ספר שמות (י"ג, כ) "ויסעו מסכת", תחנתם הבאה, על פתח הציר המרכזי, הייתה: "ויחנו באתם (אשר)²⁵ בקצה המדבר". הוא, כמסתבר, "מדבר שור" הנזכר בהמשך המסע בשמות (ט"ו, כב): "ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור". מדבר זה משתרע (ראה מפה 1) בין נחל מצרים (ואדי אל עריש) שבגבול ארץ כנען ובין שורת המבצרים שלאורך גבול מצרים (מקביל לתעלת סואץ של ימינו). שורה זו של מבצרים אמורה היתה לחסום את פשיטת 'השוטים' הבאים ממדבר שור זה²⁶. בפרשת מסעי, במקביל, נקרא מדבר זה בשם "מדבר אתם" (ל"ג, ו-ח).

השם "אתם", במקביל ל"שור", מבאר את טעם מתן השם "דרך שור" – בכיוון המסע מכנען מצרימה²⁷ – לאותו ציר, הנקרא בשם "דרך ארץ פלשתים" – במסע ממצרים ארצה כנען, כמבואר לעיל. בפתחו של ציר זה מכונסים עתה צבאות בני ישראל, מוכנים לצאת אל המדבר, מודרכים על-ידי "הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם"²⁸.

בשלב זה של האירועים אמונת העם בשליחות האלוהית של משה גוברת על הפליאה שנתעוררה בלבם: הן באשר למסע הבלתי-מובן חזרה מצרימה; והן באשר למובטח בתוצאותיו – מפלת פרעה. משה נבון-הדבר, הנחרץ, הנועז והבוטח בתשועות האל, סוחף את העם באמונתו. בלשון הכתוב: "ויעשו כן" – כמובא בסיום הקטע (י"ד, א-ד) הנידון:

וידבר ד' אל משה לאמר. דבר אל בני-ישראל וישבו (לאחור)²⁹ – ויחנו לפני פי החירות, בין

מגדל ובין הים, לפני בעל צפן, נכחו תחנו על הים. ואמר פרעה (על אודות) לבני ישראל, נבכים הם בארץ, סגר עליהם המדבר. וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם, ואכבדה בפרעה ובכל חילו, וידעו מצרים כי אני ד' – ו י ע ש ו כ ן .

מלשון הכתוב, נראה לשער, כי מקום החנייה החדש "לפני פי החירות" מוכר למשה ממסעו למדין: זהו המעבר בלשון-ים-סוף (מפרץ סואץ היום) – מאפריקה אל אסיה – בקצהו המערבי של הציר הדרומי. ציר זה מוביל את עבר לשון-ים-סוף מזרחה (מפרץ אילת). זוהי "דרך המדבר ים סוף" הנזכרת לעיל (שמות י"ג, יח). בציר זה נוסעים אל אילים³⁰, ארץ מדין והר חורב – הוא הר סיני (ראה מפה 1). מן הציון המגדיר את החניון: "ובין הים" ו"על-הים", על-פי עניינו, נראה כי "הים" אינו אלא "ים-סוף". כך מסתבר גם מן המקבילה: "מרכבת פרעה וחילו ירה בים – ומבחר שלשיו טבעו בים סוף" (שמות ט"ו, ד).

פרעה רודף אחר העם הבורח אל הציר הדרומי "דרך-המדבר ים-סוף" התכנית הצבאית המורכבת, האמורה להכניס את פרעה וחילו אל הפח שמשה טומן לו במעבר-ים זה, ראשיתה: ערעור המסקנה המוטעית של פרעה, משישמע על אודות המסע המוזר חזרה מן המדבר אל ארץ גשן. כיצד תפעל התכנית, לפרטיה, הדברים מבוארים בסמוך:

ויגד למלך מצרים כי ברח העם. ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו. ויאסר את רכבו ואת עמו לקח עמו. ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים ושלשם על כלו. ויחזק ד' את לב פרעה מלך מצרים וירדף אחרי בני ישראל ובני-ישראל יצאים ביד רמה.

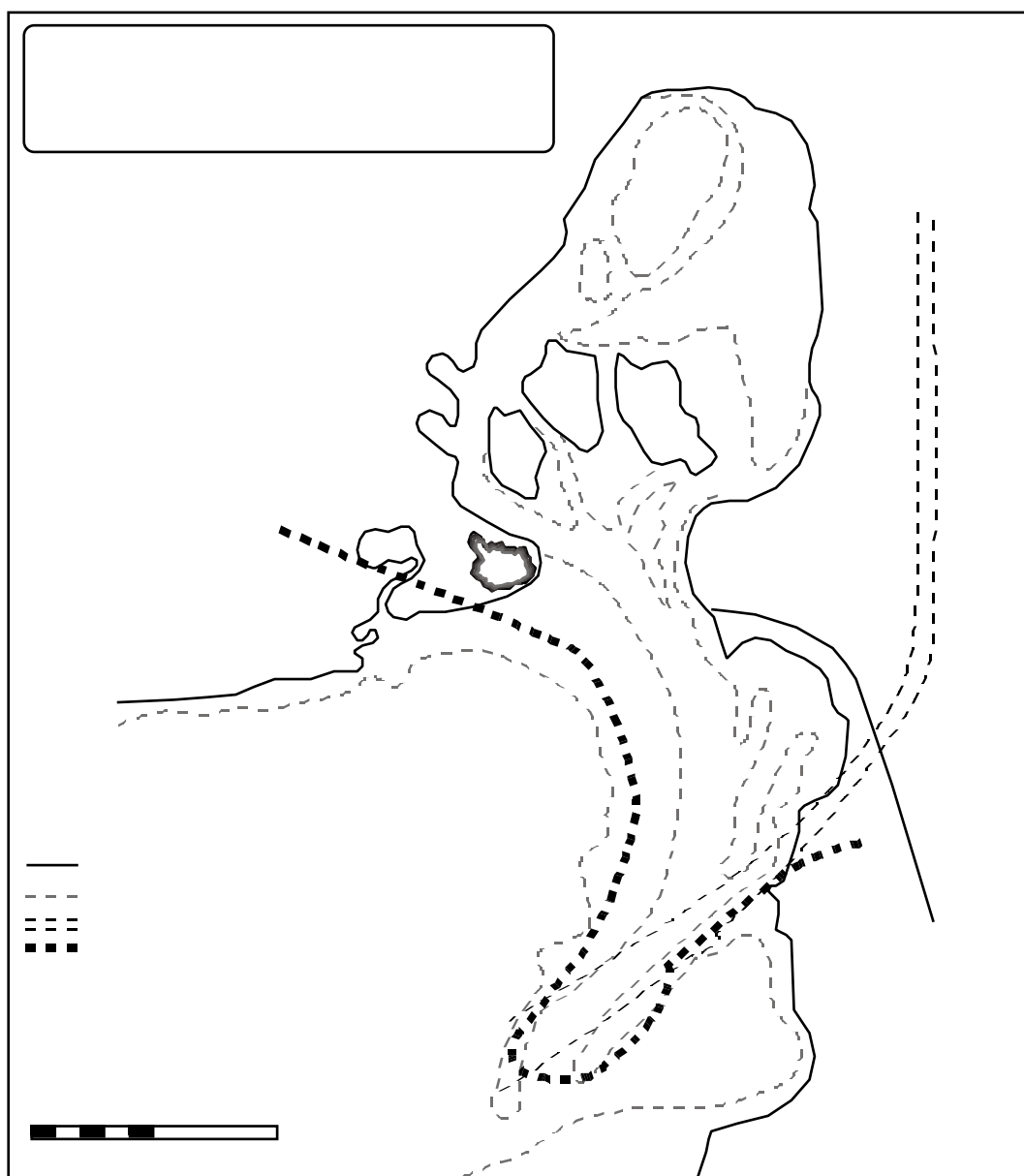
האינפורמציה שמקבל פרעה ממרגליו³¹ (שבקרב ה"ערב-רב"³² מובילה אותו למסקנה הצפויה: "כי ברח העם". "העם"³³, בפרשתנו, מציין את ההמונים המפוחדים, ואילו הציון "בני-ישראל" מתייחס לצבאות "החמושים" – "היוצאים ביד רמה"³⁴ – כמתואר בסוף הקטע הנדון. מן המידע הנוסף על כיוון נתיב הבריחה – אל עבר מעבר-ים-סוף שבקצה הציר הדרומי – מסיק פרעה כמצופה: משה מפר את ההסכם, על-פיו, אחר עבודת ד' במדבר – "דרך שלשת ימים נלך במדבר" (ח', כג) – ישובו ההמונים אל עבודתם בארץ גשן. אי-לכך, כפי ששיער משה, מגייס פרעה את עם-המלחמה³⁵ העומד לרשותו: "שש מאות רכב בחור". ומצויין: "וכל רכב מצרים", הפעם, "ושלשם על כלו". רוצה לומר: מלבד רכב וקשת, כרגיל, נוסף עליהם, עתה, מפקד הרכב – השליש³⁶.

בעקבות ההחלטה מזדרז פרעה לרדוף אחר בני-ישראל כדי להשיגם, עוד לפני שיצלחו את מעבר-ים-סוף. משה, על-פי תכניתו, מחכה במתח-רב לבוא הרכב המצרי. בעייתו – מה תהא תגובת בני-ישראל למראה פרעה וחילו – והם מנועים מלהיות בסוד התכנית רבת-ההימור של משה: הכיצד, ואימתי, יצלח את מעבר-ים-סוף. שלב זה של האירועים – המפגש בין הצבאות – מתואר בקטע הסיפורי הסמוך:

וירדפו מצרים אחריהם, וישיגו אותם חנים על הים, כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו, על-פי החירת לפני בעל צפן.

ופרעה הקריב – וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נסע אחריהם – וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ד'. ויאמרו אל משה: המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות

במדבר! מה זאת (=מדוע)³⁷ עשית לנו להוציאנו ממצרים? הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר: חדל ממנו ונעבדה את מצרים! כי טוב לנו עבד את מצרים ממתנו במדבר. ויאמר משה אל העם: אל תיראו! התיצבו וראו את ישועת ד' אשר יעשה לכם היום. כי (כ)אשר³⁸ ראיתם את מצרים היום, לא תספו לראתם עוד עד עולם. ד' ילחם לכם ואתם תחרשו.

משה צולח את מעבר ים-סוף – "ביבשה בתוך הים"

משה אינו מופתע מתגובת בני-ישראל למראה הרכב המצרי הקרב: תחילה מתפללים – "ויצעקו בני ישראל אל ד'"; לאחר מכן קוראים תיגר על ההנהגה הכושלת של משה: "חדל ממנו ונעבדה את מצרים!". בצעד ראשון מבקש משה מן "העם" – ההמונים הנפחדים – לא להיכנס לפניקה: "אל תיראו!". לאחר מכן דורש מהם משה להתאפק ולחכות עד אשר תתגלה תשועת ד': "ד' ילחם לכם ואתם תחרשו".³⁹

ואכן העם מחריש – מתאפק מלהגיב. שתיקה רבת-מתח. משה חש כי רכש את אמון "בני ישראל"; וכי גם ההמונים – "העם" – מוכנים לפעול על-פי התכנית האלוהית הפלאית. משה, מצדו, מחכה לקריאה האלוהית לנוע אל עבר מעבר-ים-סוף, המגיע לכלל מצב של שפל. כדי להסוות על המסע בחסות הלילה, מעביר משה את "עמוד הענן", המיועד "לנחותם הדרך",⁴⁰ מראש טור המסע אל מאחרי המאסף. בדרך זו נוצר 'מסך עשן', החוצץ בין שני המחנות. כלשון הכתובים:

ויאמר ד' אל משה: מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו (בכיוון אל מעבר-ים-סוף – היכן שתבצע התכנית האלוהית – כאשר) ואתה הרם את מטך ונטה את ירך על הים ובקעו – ויבאו בני-ישראל בתוך הים ביבשה. ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם. ואכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו. וידעו מצרים כי אני ד', בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו.

(אולם לפני ש"ויסעו") ויסע מלאך האלהים ההלך לפני מחנה ישראל – וילך מאחריהם; (דהיינו):⁴¹ ויסע עמוד הענן מפניהם – ויעמד מאחריהם. (בדרך זו) ויבא (מלאך-ד'=הענן) בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל. (ולפיכך) ויהי הענן והחשך (מסך-העשן)⁴² – ויאר⁴³ (= מאפיל) את הלילה; (וכך) ולא קרב זה אל זה כל הלילה.

בחסות החשכה מצעיד איפוא משה את העם, בלא שהמצרים יעלו על דעתם, דבר מסע מעין זה, בלילה. משה מחכה עתה לאות האלוהי – רוח עזה שתגביר את יבושת המים בעת השפל. במפה מס' 2 מתואר המסע של בני-ישראל מחצי-האי האפריקאי, המתגלה בשעת השפל, אל חצי האי האסייתי המתגלה במקביל – כש"המים להם חומה (כביכול) מימינם ומשמאלם"⁴⁴. וזו לשון הכתובים: ויט משה את ידו על הים ויולך ד' את הים ברוח קדים⁴⁵ עזה כל הלילה – וישם את הים לחרבה – ויבקעו המים ויבאו בני ישראל, בתוך הים ביבשה, והמים להם חומה מימינם ומשמאלם.

פרעה נופל בפח שטמן משה – "לא נשאר בהם עד אחד"

בראות המצרים, עם בוקר, כיצד הערים עליהם משה, יצאו מיד לרדוף אחרי בני-ישראל. בחפזונם, נכנסו אל המעבר⁴⁶, כאשר הרוח העזה כבר פסקה והבוץ החל משבש את תנועת הרכב. בלשון הכתובים: וירדפו מצרים, ויבאו אחריהם, כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים. ויהי באשמרת הבקר – וישקף ד' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן – ויהם את מחנה מצרים. (הכיצד): ויסר⁴⁷ את אפן מרכבתיו, וינהגהו בכבדת, ויאמר מצרים: אנוסה מפני ישראל, כי ד' נלחם להם במצרים.

פקודת ד' למשה: "ואתה הרם את מטך ונטה את ירך על הים ובקעו" (י"ד, טז) פותחת את מסע

התשועה של בני-ישראל, על-ידי משה, בשעת השפל; פקודה מעין זו אף מסיימת את המסע, בנצחון על פרעה וחילו, בשעת הגאות. כלשון הכתובים:
 ויאמר ד' אל משה נטה את ירך על הים וישבו המים על מצרים – על רכבו ועל פרשיו.
 ויט משה את ידו על הים וישב הים, לפנות בקר, לאיתנו; ומצרים נסים לקראתו. וינער ד'
 את מצרים בתוך הים. וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים, וכל חיל פרעה הבאים
 אחריהם בים, לא נשאר בהם עד אחד.

תכנית משה רבת-ההימור צלחה: בני-ישראל חצו בשעות השפל את מעבר-ים-סוף, ביבושת מלאה, בשל זימון רוח הקדים העזה שנשבה כל הלילה. עם בוקר נתפתה פרעה לחצות את המעבר – ונקלע אל תוך הגאות המתגברת. הניסיון לשוב על עקבותיו נכשל – וכל החיל טבע בים.

משה ה'גיבור' המנצח – "עבד ד'" – "ויאמינו בד' ובמשה עבדו"
 הכתובים, המתארים את הצליחה המוצלחת של ים-סוף, מייחסים את התשועה לאלהים בלבד. משה, כשלעצמו, זוכה אך לאישוש האמונה במנהיגותו. לשון הכתובים מרוממת, במיוחד, בשל עוצמת האירועים:

ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים,
 והמים להם חמה מימינם ומשמאלם.
 ויושע ד' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים.
 וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים.
 וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ד' במצרים.
 וייראו העם את ד'.
 ויאמינו בד' ובמשה עבדו.

השירה מבחינה יפה בין תגובת "ישראל" ובין תגובת "העם",³⁵ משראו "את מצרים מת על שפת הים" – התשועה המדהימה: "ישראל" – מלאים התפעלות מן ההשגחה האלוהית – "וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ד' במצרים"; ואילו המוני-העם – "הערב רב" – מתמלאים יראה, כמו בעת ש"פרעה הקריב"; אלא שהפעם – "וייראו העם את ד'".
 בסיכום מציינת השירה: גם בני ישראל וגם הערב-רב – "ויאמינו בד' ובמשה עבדו".

נמצא שמשך ה'גיבור', המנצח – ללא קרב – את פרעה וחילו בתחבולות-מלחמה, אינו זוכה, בתום הסיפור, אלא לתואר הצנוע: "עבד-ד'". כביכול אין משה אלא שליח-אלהים היוצא לישע עמו ולא יותר.

משה המצביא נבון-הדבר היודע נפש פיקודיו ונפש אויבו פרעה
 ברם עיוננו בגופו של הסיפור לימדנו, כי מבעד לעטיפה השליחותית של משה כ"עבד-ד'", מצטיירת דמותו הייחודית – כמצביא, הפועל במידת ה'ח' ס' ד' עם עמו ובמידת ה'צ' ד' ק' עם אויבו: משה יודע את נפשו העבודתית של יוצאי מצרים; ולכן נמנע, בשלב הראשון של המסע, מכל התנגשות צבאית קלה שבקלות. לפיכך משה, נבון הדבר, מטה את כיוון המסע מן הדרך המרכזית – "דרך ארץ פלשתים"

– אל הדרך הדרומית – "דרך המדבר ים-סוף" הארוכה והבטוחה יותר מבחינה זו. משה מניח, כי מסע תמוה זה יעורר אצל פרעה 'מחשבה שנייה': לנצל את מצבו של העם הנבוך, הבורח על נפשו באין לו מנהיג, כדי להשיבו אל עבדותו. משה, בעל התושייה, מכלכל מעשיו ועורך את דבריו לקראת התגובה הצפויה: פניקה, רבה, שתתקוף את בני ישראל, למראה חיל פרעה הרודף אחריהם. משה, המקרין ביטחון עצמי ומגלה שליטה במצב, מצליח להרגיע אפילו את "הערב רב". ואילו בני-ישראל סומכים ובוטחים במשה – האמיץ והאיתן ברוחו – בצעדו הנועז רב-ההימור: להוליכם "בחרבה", במעבר-ים-סוף, בהנחה ש"רוח הקדים" תפעל בליל זה.

משה, היודע את נפש אויבו, צופה ויודע כי פרעה יגיב בכניסה חפוזה אל המעבר; יסתבך ברכבו ולא יוכל לשוב על עקבותיו. בני-ישראל – מהצד השני של המעבר – צופים באבדן חיל פרעה ללא קרב! האירוע, הלא-ישוער, מדהים ומעורר פליאה. לפיכך, גם "הערב רב", המתמלאים יראה ופחד, וגם בני-ישראל, העדים ל'נצ' גלוי, מתחזקים באמונתם – הן באלהים והן במשה שליח-האלהים.

רוצה לומר: מעשיו המחושבים והנועזים של משה, המצביא היוצא לישע עמו, נתפשים כצדקות-ד' וכחסד-אלהים. וכך אמורים הדברים, בלשון פיוטית, בפתח שירת הים: "אשירה לד' כי גאה גאה; סוס ורכבו רמה בים" – צדקות-ד' בהתייחסותו לגאוות מצרים. "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה; זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארממנהו" – החסד-האלוהי בהתייחסותו להבטחה לאבות, זו העומדת להתממש בסופו של המסע – כדבר האמור בסופה של השירה: "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, מכון לשבתך פעלת ד', מקדש, ד', כוננו ידיך. ד' ימלך לעלם ועד".

מן הראוי לציין: אין שום אזכור, למשה ולפועלו, בכל השירה כולה; כביכול לא באה אלא לאשר את האמור, באגב, על-אודות משה 'הגיבור' המקראי המיוחד: "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה"⁴⁸.

קרח 'האנטי-גיבור' הקורא תיגר על משה הענו מכל אדם

דמותו של משה בן עמרם בן קהת בן לוי, עבד-ד', כאיש ענו מאוד – נטול כל אינטרס אישי ומי שכל מעייניו נתונים לטובת עמו בלבד – מקבלת עומק נוסף, משהיא מעוממת עם קרח בן יצהר בן קהת בן לוי, הקורא תיגר על מנהיגותו. קרח "הערום", האינטרסנט והאינטריגן, המגלם בהתנהגותו את 'הגיבור' של בני-הקדם – מי שמתנשא בפקחותו על בני-אדם ועל אלהים⁴⁹ – מאשים את משה בהתנשאות על קהל-ד' ובטיפוח מקורביו.

הסיפור כדרמה⁵⁰ מעמת את משה וקרח לעיני הנהגת העם – "העדה". קרח מתגלה כמי שבדרך מפוקחת עושה שימוש ציני בבני-אדם, כדי לקדם את האינטרסים שלו. ואילו משה, יותר משהוא דואג למעמדו, מוצא עצמו נאלץ לגונן על עמו מפני תוצאות מעשה המרי של קרח. הקונפליקט בין השניים מסתיים באישור שליחות משה, משבהתערבות אלוהית נפגעים בו-זמנית כל המעורבים במרד.

סיום: משה 'הגיבור' המקראי – "עבד ד" – "שר צבא-ד" נמצאת "פרשת קרח" מוסיפה ומציירת את דמותו הייחודית של משה, 'הגיבור' המקראי, כפי שעלתה לנו בתיאורו כמושה את עמו מעבדות מצרים. משה המושיע והגואל פועל במידת החסד ובמידת הצדק – בעוז ובענווה – הן בהתייחסותו לפרעה והן בטיפולו בקרח. משה, כמאפיין את 'הגיבור' המקראי, עושה לישה עמו, ללא כל אינטרס אישי, באהבה ובהבנה לכל חלקיו: "בני ישראל" – הטובים; כמו "העם" – הערב-רב. זאת ועוד: משה מאמין – כפי שראינוהו במלחמתו עם פרעה ובמאבקו עם קרח – כי מלבד העשייה המפוקחת, "כדרך הטבע", יש לצפות לישועה האלוהית "על דרך הנס". ואכן משה 'הגיבור' המקראי – "ירא האלהים" "הענו" – זכה לחסד אלוהי, בזימון מקרים פלאי, בעת הצורך.

נראה לנו, כי לציון דמות ייחודית זו של משה, כ'גיבור' מקראי, הוענק לו בסוף ספר דברים, עם מותו, התואר המיוחד "עבד ד": "וימת שם משה עבד ד' בארץ מואב על פי ד'".⁵¹ איזכור ברור, אל האמור אודותיו, בעקבות הנצחון הצבאי המדהים על פרעה וחילו במעבר-ים-סוף: "ויאמינו בד' ובמשה עבד ד'".⁵² משה ה"עבד" בכתוב זה אינו אלא "עבד-מלך";⁵³ דהיינו שר, וליתר דיוק כאן: "שר צבא ד'".

ואכן בשם זה נתגלה ה"איש" ליהושע⁵⁴ כ"מלאך ד", השלוח לפניו לכבוש את ארץ כנען.⁵⁵ זהות "שר צבא ד'" עם משה "עבד-ד'" מתבררת מן הדמיון בכתובים,⁵⁶ המתארים את התגלות "מלאך-ד'" למשה בסנה ואת התגלות "האיש" ליהושע ביריחו: "ויאמר שר צבא ד' אל יהושע של נעלך מעל רגלך כי המקום אשר אתה עמד עליו קדש הוא".

ולסיום יצויין: התואר "עבד ד'", שניתן למשה עם מותו, מלווה אותו מכאן ואילך בכל ספרי המקרא, ובמיוחד בספר יהושע.⁵⁷ אחד ויחיד – אף הוא עם מותו – זכה לתואר זה: יורשו יהושע – גיבור-המלחמה המובהק – המצביא, הכובש והמנחיל את הארץ לשבטי ישורון;⁵⁸ "וימת יהושע בן נון עבד ד' בן מאה ועשר שנים".

הערות ומראי מקומות

1. על-פי בראשית י', ח-יב (=דבה"א א, י): "זכוש ילד את נמרוד הוא החל להיות גבור בארץ וגו'". ראה מ"ד קאסטו, מנח עד אברהם, ירושלים, תשי"ג, עמ' 136-138. ראה עולם התנ"ך, בראשית, 1982, עמ' 80-98. ראה E.A. Speiser, *Genesis, The Anchor Bible*, New York 1964, pp. 72-73. ולאחרונה, A. Pinker, "Nimrod Found?" *The Bible Quarterly*, Vol. XXVI:4 (104) Oct.-Dec. 1998, pp.237-245.
2. על-פי ראשית ו', א-ד. ראה ספייזר, שם, עמ' 45-46.
3. ראה מ"ד קאסטו, מאדם עד נח, ירושלים, תשי"ג, עמ' 204-206. ראה עולם התנ"ך, בראשית, עמ' 54-58. ראה יחזקאל קיפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ראשון ספר ראשון, ירושלים-תל אביב, תשט"ו, עמ' מ"ב-מ"ד. ובהרחבה בספרו מכבשונה של היצירה המקראית, תל אביב, תשכ"ו, עמ' 139-160.

- וראה הערות 1, 2 לעיל.
4. ראה יהושפט הרכבי, מלחמה ואסטרטגיה, תל אביב, 1990, "המפקד הדגול", עמ' 481-487.
5. על דרך ההאנשה יוצג כך אלהים בלשונו הפיוטית של הנביא צפניה ג', יז: "ד' אלהיך בקרבך גבור יושיע ישיש עליך בשמחה יחריש באהבתו יגיל עליך ברנה". והשווה תהלים כ"ד, ח: "ד' עזוז וגבור ד' גבור מלחמה" ועוד.
6. ראה ניסן אררט, "סיפור המלחמה של אברם העברי", בית מקרא, ניסן-סיון, תשנ"ז, עמ' 219-229.
7. בראשית י"ד, כ.
8. שם, ט"ו, יח.
9. שם, מ"ט, ה-ו.
10. שם, ל"ד, כה-כט.
11. ראה ניסן אררט, "הקריאה על-פי 'הסדר' המקראי, לאיזון הקריאה בפרשת דינה", הספרות, 27, 1978, עמ' 15-34. וראה ניסן אררט, הרמה במקרא, ירושלים, תשנ"ז, "סיפור דינה כרמה במבנה קלימטי וכיאסטי", עמ' 68-73.
12. על משמעות השם "משה" ומדרשו בישיעה ס"ג, יא ראה מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים, תשי"ד, עמ' 11. וראה עמוס חכם, ספר שמות, דעת מקרא, ירושלים, תשנ"א, עמ' כב-כג.
13. ראה קאסוטו, שם, עמ' 12: "איש אשר בו רוח זו יהיה ראוי להיעשות שליחו של מקום להושיע את ישראל". וחזר ומסכם, בסיום הפרשה, עמ' 15.
14. השווה למפה באטלס כרטא לתקופת המקרא, ירושלים, 1964, "יציאת מצרים ודרכי הנדודים", עמ' 40.
15. ראה המפה באטלס דעת מקרא, ירושלים, תשנ"ג, "מסעי בני ישראל", עמ' 119. וראה עולם המקרא, שמות, מפת מסעי בני-ישראל ממצרים לקדש, עמ' 87.
16. ראה קאסוטו, שם, עמ' 106-107; אזכור למ"ד קאסוטו, מנח עד אברם, ירושלים, תשי"ג, עמ' 142. וראה הערה 16 בסמוך.
17. על שם "הפולשתים הראשונים", כביאור יהושע מ' גרינץ בספרו מוצאי דורות, 1969, עמ' 99-129.
18. ראה אנציקלופדיה מקראית, כרך ה, 1968, עמ' 1013. וראה שופטים ה', יד: "מני מכיר ירדו מחקקים ומזבולן משכים בשבט ספר"; מל"ב כ"ה, יט = ירמיה נ"ב, כה: "ואת הספר [ספר] שר הצבא המצביא את עם הארץ".
19. לתואר 'מהיר' במשמעות של 'מיומן' ראה "סופר מהיר" בתהלים מ"ה, ב; עזרא ז', ו וראה "איש מהיר במלאכתו" משלי כ"ב, כט.
20. ראה שלמה מורג, מחקרים בלשון המקרא, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 158-160.
21. ראה אברהם מלמט, מקורות לתולדות ישראל וארצו בתקופת המקרא, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 332-339.
22. הר-סיני וקדש-ברנע יהיו אפוא בעבר הירדן המזרחי, דרומה, כעדות הכתוב בדברים ל"ג, ב: "ד' מסיני בא וזרח משעריך למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבת קדש מימינו אשדת למו". סיני = שעיר = פארן = קדש.
23. וראה שופטים ה', ד-ה; חבקוק ג', ג ותהלים ס"ח, ח-ט. עיין באטלס דעת מקרא, שם, עמ' 52.
24. ראה קאסוטו, שם, עמ' 106-107. וראה שמות, דעת מקרא, עמ' רל"ו.
25. אפשר והשם "שור" – חומה של מבצרים בגבול מצרים – מקביל לשם "אתם", הדומה ל"ח'תם" – מבצר במצרית. ראה שמות, דעת מקרא, עמ' ר"מ.
26. האות ו' בתחילת המילה "ויסב" ובבתחילת המילה "וחמשים" אינה ו' החיבור אלא ו' הביאור.
27. "וחמשים" במשמעות של מסודרים במבנה צבאי. כך קאסוטו, שם, עמ' 107. ואפשר ערוכים לקרב בכלי זיגום. ראה שני הפירושים שמות, דעת מקרא, עמ' רל"ח.
28. מוסכם לראות את השם "סכת" = תכות(ת) כשמה החילוני של העיר פתם. ראה עולם התנ"ך, שמות, עמ' 90.

25. כך במקביל במדבר ל"ג, ו.
26. ראה שמ"א כ"ז, ח: "ויעל דוד ואנשיו ויפשטו אל הגשורי והגרזי והעמלקי - כי הנה ישבות הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים"; וראה בראשית כ', א; כ"ה, יח; שמ"א ט"ו, ז.
27. ראה בראשית ט"ז, ז.
28. "כשם שמנהיגי השיירות במדבר רגילים להוליך לפני שיירותיהם סימנים להדרכתן בכיוון הנכון", כביאור קאסטו, שם, עמ' 108.
29. השווה בראשית י"ד, ז.
30. ראה במדבר ל"ג, י: "ויסעו מאילם ויחנו על ים-סוף".
31. ראה קאסטו, שם, עמ' 110.
32. שמות י"ב, לו-לח: "ויסעו בני ישראל מרעמסס סתה - - - וגם ערב רב עלה אתם".
33. "העם" כינוי להמון "הערב-רב"; "ישראל" - קרואים הטובים שבהם - "עמי".
- ראה רמב"ן לשמות י"ד, י. וראה רש"י במדבר י"א, א.
34. על-פי במדבר ל"ג, ג.
35. "זאת עמו לקח עמו". "עם" בהקשר זה, כמו במקומות דומים במקרא, הכוח הצבאי המגוייס. ראה, למשל, שמ"ב ב', כח, ל.
36. ראה יגאל ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא, רמת גן, תשכ"ג, עמ' 17, 38-40, 141-144.
37. ראה קאסטו, מאדם עד נח, עמ' 105 לכתוב בבראשית ג', יג. ועוד במקרא.
38. אחת מן המשמעויות של המילה "אשר" במקרא.
39. "להחריש" במשמעות של "להתאפק" כמו בישעיהו מ"ב, יד: "החשיתי מעולם אחריש אתאפק". וראה בראשית ל"ד, ה; שמ"א י', כז; שמ"ב י"ג, כ ועוד. לכל העניין השווה קאסטו, שמות, עמ' 112-113.
40. לעיל ט"ז, כא. וראה הערה 28 לעיל.
41. ו' הביאור בתחילת המילה "ויסע".
42. ראה קאסטו, שמות, עמ' 115.
43. ראה ניסן אררט, "על 'אור' שאינו מאיר בלשון המקרא", בית מקרא, (ק"ט), תשמ"ט, עמ' 316-327.
44. על-פי משה דיין, "קריעת ים סוף לאור מדעי הטבע", בית מקרא, (ע"ג), טבת-אדר א', תשל"ח, עמ' 162-176.
- בעקרון, הפח שטמן משה לחיל פרעה במעבר ים סוף, כמוצע כאן, אפשר שיופעל גם במעבר האגם המר כהצעת קאסטו, שם, עמ' 115-116. וראה עולם המקרא, שמות, עמ' 92.
45. ראה קאסטו, שם, עמ' 115. "קדים" לאו דווקא רוח מזרחית; עיין למעלה על שמות י', יג: הארבה אינו בא ממזרח אלא מדרום. להלן פסוק יח "ויהפך ד' רוח ים" - מצפון, מהים-התיכון - "וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף" - דרומה. רוח מעין זו נשבה מצפון בכיוון לים סוף דרומה - "וישם את הים לחרבה". דהיינו: הגבירה את יבושת תופעת השפל במעבר ים סוף. ראה דיין, שם, הערה 44 לעיל.
46. מעבר-ים-סוף או מעבר האגם המר.
47. ו' הביאור בתחילת המילה "ויסר: כשהוא מסיר".
48. במדבר י"ב, ג.
49. ראה ניסן אררט, אמת וחסד במקרא, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 18.

- .50 במדבר ט"ז-י"ז. ראה ניסן אררט, הדרמה במקרא, ירושלים, תשנ"ז, "פרשת קרח" כדרמה במבנה קלימטי, עמ' 120-130.
- .51 דברים ל"ד, ה.
- .52 שמות י"ד, לא.
- .53 ראה שמ"א כ"ט, ג; שמ"ב ט"ו, לד; י"ח, כט; מל"א י"א, כו; מל"ב כ"ב, יב; כ"ה, ח; דבה"ב י"ג, י; ל"ד, כ.
- .54 ראה יהושע ה', יג-טו.
- .55 ראה שמות כ"ג, כ, כג; ל"ג, ב.
- .56 יהושע ה', טו = שמות ג', ה.
- .57 14 איזכורים. וכן במל"ב י"ח, יב ובדבה"ב א', ג; כ"ד, ו. בדניאל ט', יא ובנחמיה י', ל תוארו "עבד האלהים".
- .58 יהושע כ"ד, כט = שופטים ב', ח.

